

Аннотация

Настоящая статья посвящена исследованию лексической семантики производного слова, в частности глаголов, образованных от имен существительных со значением времени. Такие дериваты занимают периферийное положение в лексико-семантическом поле времени (ЛСПВ). Однако до настоящего времени они недостаточно исследованы ни с точки зрения денотативно-сигнификативного значения, ни в аспекте деривационных связей, что обуславливает актуальность этой статьи.

Ключевые слова: дериват, глагольная темпорлексема, лексико-семантическое поле времени, словообразовательное гнездо, подгнездо, словообразовательное значение.

Summary

The present article is dedicated to the lexical semantics of derivatives in particular the verbs formed from the nouns with the meaning of time. Such derivatives occupy peripheral position in lexico-semantic field of time. However they are not investigated till now neither from the point of view of their denotative-significative meaning not from the point of view of their derivative connection, which causes actuality of our investigation.

Keywords: derivative, verbal temporal lexeme, lexical-semantic field of time, word-building, family, sub-family, word-building meaning.

УДК 811.161.2'23+811.161.2'373.4

Хаджиглова О.Г.,

аспірантка,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

ВИЗНАЧЕННЯ ПРОТОТИПУ КАТЕГОРІЇ “МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ” У ХОДІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Постановка проблеми. Розвиток лінгвістичної науки останніх десятиліть свідчить про зацікавленість проблематикою зв'язку між мовою та людським пізнанням. Одним із найважливіших питань сучасної когнітології залишається категоризація. Проблема, поставлена ще Аристотелем, із плином часу стала розглядатися під іншим кутом. Багато філософів, між якими і Е. Кант, доклали зусиль до розуміння процесу категоризації. Кант вважав, що категорії конструюють досвід людини і уможливають синтез, що здійснюється та реалізується за допомогою суджень. Щоправда, тогочасним науковцям не вдавалося зрозуміти хибність аристотелівської теорії та сформулювати нові постулати, які відкрили б нову сторінку в поглядах на категоризацію. Навіть у пізніх роботах Л. Віттгенштайна категорії розглядалися як цілком зрозумілі конструкти [5]. Л. Заде свого часу розглядав категорії з розмитими границями, Р. Браун досліджував явища, які пізніше були названі “категоріями базового рівня”, проте лише американському психологу Е. Рош вдалося повністю змінити уявлення про категоризацію. Саме Рош почала розглядати її як один із найважливіших процесів пізнання. І Дж. Лакофф, і Е. Рош наголошують на тому, що категорії відображають не метафізичний світ, навпаки, вони є відображенням нашого світосприйняття [6, 6].

Опинившись на передньому плані в когнітивній науці, категоризація спричинила переворот у поглядах на процеси пізнання та збереження інформації людиною. Про що б людина не думала, у будь-якому разі вона звертається до категорій. Виникла теорія прототипів, що значно відрізняється від класичної аристотелівської. У ній йдеться про те, що, на відміну від давніх уявлень про категорію (всі члени категорії рівноправні, границі категорії непроникні тощо), структура категорії неоднорідна, її границі проникні, члени категорії не є рівнозначними, а в структурі категорії почали розрізняти центр (ядро) та периферію. Стало зрозуміло, що категорії – змінні сутності, які зберігають в собі особливості та вирізняльні ознаки в більшій чи меншій мірі. Фундаментальною функцією категоризації можна вважати класифікацію та впорядкування оточуючого світу в свідомості людини. Таким чином, категоризація дозволяє краще сприймати і класифікувати об'єкти реального та уявного світу, які були відсутні в досвіді людини.

Кожній культурно-етнічній спільноті притаманне власне унікальне світосприйняття, яке відображається в мові. Особливий інтерес викликають культурно-марковані категорії, такі як, скажімо, категорія “музичні інструменти”, яка ніколи раніше не була досліджена під кутом когнітології, на відміну від категорій “фрукти”, “меблі”, “спорт” та інших. Проведені нами експериментальні дослідження за участі україномовних респондентів допоможуть визначити структуру категорії “музичні інструменти” та зрозуміти репрезентацію цієї категорії у свідомості україномовних студентів немусичного профілю. У цьому і полягає **актуальність** нашої роботи.

Об'єктом дослідження виступають результати психолінгвістичного експерименту, проведеного у вересні 2009 року за участі 67 українських студентів. Вік респондентів – 17–23 роки. Усі вони є студентами немусичного профілю Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

Метою статті є описати методику виділення центральних об'єктів категорії “музичні інструменти” та визначити інструменти, які у носіїв української мови можуть вважатися прототиповими об'єктами цієї категорії.

Психолінгвістичний експеримент складався з трьох частин (блоків), метою яких було визначення наповнення категорії “музичні інструменти”. У цій статті проаналізуємо результати відповідей на перше запитання першого блоку завдань. Респондентам було прочитане наступне:

Антон Чехов в оповіданні “Лошадиная фамилия” описав випадок, коли одна людина забула прізвище іншої, але пам'ятала, що це прізвище викликало асоціації з кіньми. Усі оточуючі намагалися допомогти йому згадати те прізвище; в кожного із них з'явилися різні версії типу “Конявский”, “Лошадников”, “Табунов”, “Копытин”, “Жеребовский” тощо. Всі ці варіанти були хибні, оскільки прізвище, яке потрібно було згадати, – “Овсов”. Завдання: придумайте, будь ласка, декілька “музичних” прізвищ, в основі яких були б назви музичних інструментів.

Для відповіді на подане запитання респондентам було дано одну хвилину – час, якого, згідно з даними попередніх досліджень, достатньо для того, аби

пригадати назви музичних інструментів, сформувавши прізвище, використовуючи назву інструмента та словотвірні моделі, поширені в українській мові, та вписати це прізвище до бланку відповідей. Кількість прізвищ, які міг придумати респондент, не обмежувалася. Ми не ставили за мету заохотити студентів пригадати реально існуючі прізвища – нас цікавили основи, що будуть використані при їх творенні. Передбачалося, що за невеликий відрізок часу респонденти пригадають назви інструментів, які найкраще закарбовані у їхній пам'яті. Таким чином, отримуємо інформацію про інструменти, які можуть вважатися прототиповими об'єктами досліджуваної категорії.

Загалом було отримано 298 відповідей, респонденти використали 27 основ назв музичних інструментів.

Перейдемо до результатів експерименту (див. таблицю).

№	Назва музичного інструменту, яка була використана у прізвищі	Частотність згадок у відсотках (від загальної кількості відповідей)
1	скрипка	22,5 %
2	барабан	10,7 %
3	гітара	10,7 %
4	сопілка	6,7 %
5	бандура	6,7 %
6	баян	5,7 %
7	фортепіано	5,4 %
8	труба	4,7 %
9	флейта	3,7 %
10	балалайка	2,7 %
11	віолончель	2,4 %
12	дудка (дуда)	2,4 %
13	орган	2 %
14	кобза	2 %
15	бубон	2 %
16	саксофон	1,7 %
17	гобой	1,4 %
18	цимбали	1,4 %
19	гармошка	1 %
20	трембіта	0,7 %
21	кларнет	0,3 %
22	сурма	0,3 %
23	мандоліна	0,3 %
24	тарілки	0,3 %
25	клавесин	0,3 %
26	контрабас	0,3 %
27	арфа	0,3 %

Наведені дані дозволяють твердити про наявність найбільш та найменш частотних назв музичних інструментів, які були використані респондентами при творенні “музичних” прізвищ. Прізвища формувались на основі трьох музичних

інструментів: скрипка, барабан та гітара, причому індекс частотності скрипки найвищий (пор. 22,5 % та 10,7 % для барабана та гітари). Досить часто трапляються і наступні інструменти: сопілка, бандура, баян, фортепіано, та труба – індекс їх частотності коливається від 6,7 % для сопілки, до 4,7 % для труби. Можемо стверджувати, що скрипка, барабан та гітара належать до ядра категорії “музичні інструменти”, а сопілка, бандура, баян, фортепіано та труба – до зони, близької до ядра. Решта музичних інструментів знаходяться далі від ядерної зони, оскільки мають низький індекс частотності (пор. інструменти з індексами 1,4 % – 3,7 %). Є кілька інструментів, які можна віднести до периферійної зони категорії, оскільки їх було згадано дуже малу кількість разів: кларнет, сурма, мандоліна, тарілки, арфа, клавесин та контрабас. Ми не відкидаємо того, що частотність згадок певних музичних інструментів прямо залежить від можливості / неможливості (на думку респондентів) створити милозвучні прізвища.

Наведемо кілька прикладів прізвищ, які були створені респондентами. Для трьох прототипових інструментів досить часто траплялись такі: *Скрипка, Скрипачов, Скрипник, Скрипаль*. Зустрічалися й досить нестандартні варіанти типу *Скрипанюк, Скрипальчук, Скрипулько, Скрипиць, Скрипін, Скрипніков, Скрипач, Скрипальник, Скрипацький, Скрипанов, Скрипкін, Скрипачук, Скрипарський, Скрипко, Скрипальов, Скрипський, Скрипалевич, Скрипун, Скрипцов* та інші. Що стосується прізвищ з основою *барабан-*, то дуже велика кількість відповідей збігалась: найчастіше зустрічалось прізвище *Барабанов*, але в окремих випадках – *Барабанюра, Барабанський, Барабанніков, Барабанов, Барабанчук, Барабанюк, Барабан, Барабанист, Барабаненко* тощо. Зауважимо, що, незважаючи на те, що у завданні зачитувалися російські форми “кінських” прізвищ (*Лошадников, Табунов* тощо), відсоток російських формотворчих суфіксів (-ов і т.п.) досить незначний. Що стосується прізвищ, при створенні яких була використана основа *гітар-*, то спектр придуманих прізвищ досить широкий: *Гітаренко, Гітарчук, Гітарний, Гітарченко, Гітарін, Гітаров, Гітарко, Гітарець, Гітарист, Гітарський, Гітаровський* тощо.

Майже усі назви інструментів, які були згадані респондентами, містили прізвища, які водночас слугують назвами музикантів, що грають на певному інструменті: *Скрипаль, Гітарист, Баяніст, Піаніст, Трубач, Кобзар*.

Відомий дослідник українських прізвищ, Ю. Редько [4, 58–59], наводить ряд українських прізвищ, що походять від назв інструментів, на яких грали музики:

1) *Скрипник, Скрипиць, Скрипка* з похідними: *Скрипчук, Скрипнюк, Скрип'юк, Скрипичайко, Скрипниченко*;

2) *Цимбаліст, Цимбаліста, Цимбалістий*. Зауважимо, що у відповідях респондентів зустрічалось прізвище *Органіста* (від *орган*), утворене за допомогою суфікса *-іст* (як *Цимбалістий*);

3) *Басистий* (від *бас, контрабас*), *Бас, Баса, Басенко, Басюк*;

4) *Дудар, Дудник, Дудаш, Дуда, Дудка, Дудко, Дудишин*;

5) *Сопівник, Сопільник, Софілканич*;

6) *Кобзар*;

7) Бандура, Бандуренко.

Л. Масенко [3, 29] поповнила цей ряд “музичних” прізвищ наступними: *Органістий, Гуслистий*. Наше дослідження також дозволяє виділити ряд не народних українських інструментів, що були використані при творенні прізвищ: балалайка, клавесин, саксофон, арфа, мандоліна тощо. До таких інструментів потрапило два російських народних інструмента – балалайка та гармошка, що свідчить про їх прототиповість у підкатегорії “російські народні інструменти” (оскільки більше ніяких назв російських інструментів у відповідях не зустрічалося). Що стосується положення балалайки та гармошки у структурі досліджуваної категорії, зазначимо, що вони знаходяться у зоні, віддаленій від ядра і не можуть входити до набору прототипових музичних інструментів у носіїв української мови та культури.

Зауважимо, що в українському ономастиконі відсутні прізвища, з основою *гітар-*. Про це свідчать дослідження, проведені Ю. Редьком та Л. Масенко [4; 3]. Це може означати, що гітара не була характерна для української музичної традиції, на відміну, скажімо, від кобзи чи бандури. Не зважаючи на це, респонденти досить часто творять прізвища саме використовуючи основу *гітар-*, що і справді свідчить про те, що гітара – добре знаний музичний інструмент, який цілком повноправно може вважатися одним із прототипових об'єктів категорії “музичні інструменти”. Як показали дослідження Ю. Редька, досить велика кількість прізвищ містить в собі основу *скрип-(к)-*. Немає сумніву, що скрипка була і є популярним музичним інструментом, тому, беручи до уваги найвищу частотність згадок у відповідях респондентів, вважаємо її прототиповим інструментом і відносимо до ядра досліджуваної категорії.

Сопілка та бандура мають високий індекс частотності згадувань у ході експерименту. Бачимо, що прізвища з основами *сопіл-, сопів-, бандур-* характерні для українського ономастикону: дослідники українських прізвищ [4, 58–59; 3, 29] наводять приклади використання назв цих інструментів. Це слугує підтвердженням того, що обидва інструменти є культурно маркованими та добре репрезентованими у свідомості носіїв української мови.

Психолінгвістичний експеримент, про який йдеться у цій статті, є продовженням попередніх досліджень, проведених у 2008 р. [2]. Метою було виявити структуру категорії “музичні інструменти” у свідомості носіїв української мови. Експеримент складався з п'яти частин, результати яких взаємоузгоджувалися. Для виявлення прототипових об'єктів категорії респондентам були задані питання на зразок наступних: 1) *Для музичної школи придбали п'ять музичних інструментів. Як Ви думаєте, які саме?* Метою було дізнатися, які інструменти, на думку респондентів, є найпопулярнішими для навчання гри на них. Передбачалося, що у відповідях будуть згадані прототипові об'єкти категорії “музичні інструменти”. 2) *Батьки маленького Славка збираються віддати його до музичної школи. Мама бажає, щоб він навчився грати на якомусь популярному музичному інструменті, а тато – щоб його син опанував якийсь рідкісний інструмент. Як Ви думаєте, про які інструменти мріє мама, а про які – тато?* Метою цього запитання було дізнатися,

які музичні інструменти респонденти вважатимуть найбільш та найменш популярними, і, відповідно, до якої зони категорії (ядерної зони чи периферії) вони їх віднесуть. У результаті усього експерименту нам вдалося виявити структуру категорії “музичні інструменти”: в її ядрі опинилися фортепіано, скрипка, гітара. Ближчу до ядра периферію займають трембіта, орган, труба, сопілка, баян та бандура.

Порівняємо ці результати з даними психолінгвістичного експерименту, проведеного у вересні 2009 року. Дослідження дало змогу виділити групу інструментів, які можна віднести до прототипових об'єктів категорії “музичні інструменти”. До таких належать скрипка, барабан, гітара, сопілка, бандура, фортепіано, баян та труба. Скрипка наділена найвищою частотністю згадувань в обох експериментах, до того ж в українському ономастиконі найбільше музичних прізвищ з основою *скрип-*, тому вважаємо її прототипом категорії “музичні інструменти” в свідомості українських студентів немусичного профілю. Популярність інструментів, які відносимо до ядра категорії, підкреслює наявність прізвищ, в основі яких лежать деякі з наведених інструментів, про що свідчать дослідження Л. Масенко та Ю. Редька. У попередньому експерименті в ядрі категорії опинилися фортепіано, скрипка та гітара, а цього разу – скрипка, гітара та барабан. Отримані дані дозволяють зробити висновок, що скрипка та гітара можуть безпомилково вважатися прототиповими об'єктами категорії “музичні інструменти”. Вони є справді популярними та яскраво відображеними у свідомості носіїв української мови, які підлягали опитуванню.

Перспективою подальших досліджень є співставлення результатів експерименту, проведеного з україномовними та польськомовними респондентами, що дасть змогу здійснити порівняння наповнення категорії “музичні інструменти” у носіїв різних мов та культур.

Література

1. Брунер Дж. Психология познания : за пределами непосредственной информации / Дж. Брунер. – М., 1977. – 428 с.
2. Жуйкова М. В. Категорія “музичні інструменти” в концептосфері українських студентів немусичного профілю / М. В. Жуйкова, О. Г. Хаджиоглова // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2008. – Выпуск 13. – С. 26–30. – (Серия “Филологический науки”).
3. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.
4. Редько Ю. Сучасні українські прізвища / Ю. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.
5. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things (What Categories Reveal about the Mind) / G. Lakoff // The University of Chicago Press. – 1987. – 614 p.
6. Lard Andreassen. Introduction to Cognitive Models [Електронний ресурс] / L. Andreassen. – Режим доступу : <http://www.hum.au.dk/semiotics>.

Анотація

У статті розглядаються результати однієї з частин психолінгвістичного експерименту, в ході якого респондентам було запропоновано протягом однієї хвилини вгадати “музичні” прізвища, в основі яких були б назви музичних інструментів. Експеримент був проведений з українськими студентами немусичного профілю. Вдалося виділити ряд музичних інструментів, які відносяться

до ядра категорії: скрипка, барабан, гітара, сопілка, фортепіано, баян, труба. Був проведений порівняльний аналіз вигаданих і реально існуючих українських прізвищ, що допомогло адекватніше підійти до виділення інструментів, які найкраще представлені у свідомості українських студентів.

Ключові слова: прототип, категорія, категоризація, ядро, периферія, прізвища, музичні інструменти.

Анотація

В статье рассматриваются результаты одной из частей психолингвистического эксперимента, в ходе которого респондентам было предложено на протяжении одной минуты придумать “музыкальные” фамилии, в основе которых были бы названия музыкальных инструментов. Эксперимент был проведен с украинскими студентами немusicalного профиля. Удалось выделить ряд музыкальных инструментов, которые относятся к ядру категории: скрипка, барабан, гитара, сопилка, фортепиано, баян, труба. Был проведен сравнительный анализ придуманных и реально существующих украинских фамилий, что помогло более адекватно подойти к выделению инструментов, которые наилучшим образом представлены в сознании украинских студентов.

Ключевые слова: прототип, категория, категоризация, ядро, периферия, фамилия, музыкальные инструменты.

Summary

The article presents partial results of a psycholinguistic experiment. The respondents were asked to make up and write down a few “musical” surnames during one minute. All the created surnames were supposed to contain a stem of any musical instrument’s name. The target audience of the experiment was made up of Ukrainian students whose major is not music. The experiment enabled us to single out the musical instruments that belong to the nucleus of the category. They are the following: the violin, the drums, the guitar, the sopilka (Ukrainian flute), the piano, the bayan, and the trumpet. The created and really existing surnames were compared. This helped to adequately single out the musical instruments that are most vividly presented in the consciousness of the Ukrainian students.

Keywords: prototype, category, categorization, nucleus, periphery, surname, musical instruments.

УДК 81'374.73+81'373.612.2

Кожушко І.А.,

аспірантка,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОПОЗИЦІЇ ЗДОРОВ'Я-ХВОРОБА, ЖИТТЯ-СМЕРТЬ ЯК ЗАСІБ МЕТАФОРИЗАЦІЇ МОВНОГО ОБРАЗУ МОБІЛЬНОГО ТЕЛЕФОНУ

За даними опитування на тему “Що таке хвороба?”, наведеними Л.Ф. Єльцовою, 65 % інформантів, міркуючи про хворобу, згадують таку характеристику, як “відхилення від норми, порушення життєдіяльності” [5, 168]. 20 % опитуваних розуміють хворобу як відсутність здоров'я і, таким чином, прямо пов'язують концепти ХВОРОБА і ЗДОРОВ'Я. Оскільки в більшій частині розглянутих дослідницею випадків “здоров'я” розуміється як “нормальна життєдіяльність”, “благополуччя”, а хвороба як “відхилення від норми, порушення життєдіяльності”